

UOT 745/749

AYTƏN ABDULLAYEVA

LAHIC BÖLGƏSİNDƏ İSTEHSAL EDİLƏN MISGƏRLİK MƏMULATLARININ BƏDİİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Məqalədə Azərbaycan tətbiqi sənətinin ən maraqlı və məşhur sahələrindən biri olan misgərlik sənətindən bəhs olunur. Azərbaycanda misgərlik sənətinin ən çox inkişaf etdiyi bölgə Lahic olduğundan tədqiqatın obyektini kimi Lahic bölgəsində istehsal olunan misgərlik məmulatları seçilmişdir. Müəllif Lahicdə istehsal olunan misgərlik məmulatlarının – qazanların, səhənglərin, sərnic, çırağ və s. bədii xüsusiyyətlərini tədqiq etmişdir. Lahicdə misgərlik sənətinin inkişaf tarixi əvvəlcə öyrənilmiş, daha sonra misgərliyin inkişafını şərtləndirən coğrafi şərait tədqiq olunmuş, hər bir mis məmulatının xarakteristikası verilmişdir.

Açar sözlər: Misgərlik, bəzək, element, bədii tərtibat, Lahic, ornament

Azərbaycanda misgərlik sənətinin tarixi çox ulu keçmişə dayanır. Əsasən qədim məişət avadanlıqlarının istehsalında yerli sənətkarların fərdi və yaxud kiçik emalatxana daxilindəki yaratdıqları əsərlər maddi mədəniyyətin incilərindən sayılır. Müxtəlif bölgələrdə fərqli şəkildə və səviyyədə inkişaf edən bu qədim sənətin ənənələrini qorunaraq davam etdirilməsi isə Lahicdə xüsusi olaraq özünü göstərir. Hətta Lahic misgərlik sənətini dünyada tanıtmmaq, qorumaq və onun gələcək nəsillərə çatdırılması yolunda atılmış ən önəmli addım kimi UNESCO-nun Qeyri-Maddi Mədəni İrs üzrə Rerezentativ siyahısına daxil edilməsini uğurla qeyd etmək olar.

Azərbaycanın ən qədim yaşayış yerlərindən biri olan Lahic özünün metal və misgərlik emalı sahəsində hər zaman diqqət mərkəzindən biri olmuşdur. Bunun əsas səbəbi bu zonanın əlverişli coğrafiyaya sahib olmasıdır. Ətrafda yerləşən kömür və mis mədənlərinin olması vaxtilə inkişafın daha yüksək səviyyəsinə çatmış sənətkarların materialın sonradan tükənməsi həvəsdən salmamış, yerli xammalın tükənməsindən sonra xaricdən idxal yolu ilə misgərlik özünün inkişaf xəttini dayandırmadan davam etdirməkdədir.

Mis əşyaların texnologiyası yüz illər boyunca öz ənənəvi xüsusiyyətində davam etdirilmişdir. Bu ənənə hətta günümüzdə də davam etdirilməkdədir. Buraya misin əridilməsindən başlamış onun isti döymə yolu ilə yastılanması, çalarların döyülməsi və formaya salınması və bir biri ilə uyğun olmaq şərti ilə birləşdirilməsi, çarxlanması və son olaraq naxışlanaraq qalaylanmasına qədər ənənəvi üsullar öz aktuallığını hələ də saxlayır.

Mənbələrdən məlum olduğu kimi Lahicdə XIX əsrinin əvvəllərindən 52 misgərlik dükanı fəaliyyət göstərirdi ki, burada da iki yüzə yaxın usta fəaliyyət göstərirdi (1, 34).

Lahicdə hazırlanan iri qazanlar 2-3 pud tutumlu idilər. Qazanların yanlarına girdə asma qulplar qaynaqlanırdı. Bu tip torevtika nümunələrində adətən su qızdırırdılar və toy məclislərində və ya yas mərasimləri zamanı yemək bişirirdilər. Hazır yeməyi süfrəyə qoymaq üçün mis nimçələrdən və xörəyi isti saxlamaq üçün qabı örtən sərpuşlardan, eləcə də əsasən sulu xörəklər üçün nəzərdə tutulan kasalardan istifadə edirdilər. Xörək hazırlamaq üçün nəzərdə tutulan qazan növləri arasında hermetik olaraq bağlanan qazança adlı qablardan istifadə edilirdi. Bunlarda əsasən buğlama yeməklər hazırlanırdı. Onlardan həmçinin, tez buxarlanan ədvəcatların - quru nanə, zəfəran, darçın və s. saxlanması üçün istifadə olunurdu.

Güyüm adlı dolçalar dörd formada və müxtəlif tutumlu hazırlanırdı – “səhəng”, müxtəlif ölçülü “satıl”, “sərnic”, yemək hazırlamaq üçün qablar – “tosar”, “qablama”, “taskabab”, eləcə də “xeyrə”, “badya”, “şərbət qabı”, “çırağ”, şamların meydana gəlməsi ilə bağlı “şamdan”lar

düzəldilirdi. Qadın kosmetikası üçün nəzərdə tutulan qutular və qablar – “rüşuldan”, “sürmədan”, oymalı ornamentlə bəzənmiş ətir qabı “güləbpuş” hazırlanırdı.

N.A.Abelov damıtmanın və bəkməzin hazırlanma üsullarını təsvir edərkən qeyd edirdi ki, bir sıra mis məmulatlar, o cümlədən müxtəlif ölçülü qazanlar “Lahic kəndində düzəldilirdi”. [2. S.34]

Lahıcın mis məmulatları arasında samovarlar xüsusi yer tuturdu. Vaxtilə tacir Hacı İsrəfil tərəfindən Makaryevsk yarmarkasından alman istehsalı olan samovar gətirmişdir. Sonralar bu samovarin surəti usta Nəcəfqulu tərəfindən hazırlanmışdır. Onun ölçülərini hündürlüyü 59 sm, gövdəsi 84 sm, diametri isə 28 sm təşkil edirdi. Bu samovar son vaxtlara kimi saxlanılmış və Lahic icmasının ailəvi şənliklərində və yas mərasimlərində istifadə olunurdu. Həmin samovarda böyük ustalıqla xəkkək tərəfindən zəngin ornament işlənmiş, hazırlanma tarixi göstərilmiş – hicri təqvim ilə 1330-cu il (1717-ci il), eləcə də ustanın və sahibin adları göstərilmişdir (2, 76).

Lahic ustaları Məşhədə, Xorasana, Kərbəlaya ziyarət edən yerli zəvvarlar üçün yol samovarları düzəldirdilər. Onlardan biri 1969-cu ildən məktəb muzeyində qorunub-saxlanılır. Yol samovarının tutumu 0.5 litr təşkil edirdi.

Ümumiyyətlə, misgərlik məmulatları 4 əsas qrupa bölünür ki, bunlardan su və yaxud digər mayeləri saxlamaq üçün qablar, mətbəxdə istifadə olunan avadanlıqlar, süfrələrdə istifadə edilən taçaq və s kimi avadanlıqlar və ev-məişət əşyalar kimi təsnif olunur.

Bütün avadanlıqlar öz funksionmallığı baxımından olduqca maraqlı şəkilləri ilə yanaşı, həm də naxış xüsusiyyətləri, bəzəklərin nəfis, zərif, incə, eləcə də ənənəvi tərtibatı ilə diqqəti cəlb edir.

Birinci qrupa daxil olan səhəng, satır, kuzə, abu-gərdan, satıl kimi məmulatların Lahicdə istehsal olunan müxtəlif nümunələri bir çox muzey və şəxsi kolleksiyalarda qorunmaqdadır. Bunların içərisində Şəfəq Qurbanovanın şəxsi mis kolleksiyasına daxil olan əşyalar da özünün maraqlı formaları ilə nəzəri cəlb etməkdədir. Kolleksiya daxil olan mis səhəng özünün nağıl varı möhtəşəmliyini həm formasında, həm də üzərindəki incə naxış elementlərində diqqətə çatdırır. Enli aşağı hissənin yuvarlaq forması getdikcə daralaraq daha uzunsov, dar boğazı ilə yuxarı hissəyə qədər davam edir. Onun lüləyi daha uzun olaraq başlığın hündürlüyündən də bir qədər artmışdır. Maraqlı hissələr səhəngin sapı və qapağıdır ki, onları olduqca incə, zərif forması özü ornamental formaların əsaslarında həll edilmişdir.

Səhəngin naxış elementləri əsas gövdə hissəsində daha qabarıq şəkildə olsa da digər hissələrin bəzək elementləri ilə birlikdə əlaqə yaradaraq ümumi ornamental kompozisiyanı meydana çıxardır. Bu hissədə naxışlar sistemli olaraq ara zolaq haşiyələrinin təkrarlanması ilə icra edilmişdir. Uzunsov formada olan arakəsmə rolunu icra edən zolaqların da daxili hissəsində üslublaşdırılmış kiçik yarpaq detallarından istifadə edilmişdir. Onların aralıqlarında nöqtələrin verilməsi naxışların daha zərif və aydın görünməsinə imkan yaradır. Əsas təsvirlər xüsusi həndəsi formalı haşiyələrin arasında verilməklə özünün mürəkəbliyini daha aydın şəkildə nəzərə çatdırır. Heyvan motivləri və müxtəlif digər təbiət elementlərinin yaratdığı ornamental kompozisiya olduqca zəngin naxış kompozisiyasında səhəngin uğurlu quruluşa malik olduğunu bir daha təsdiq edir.

Səhəngin digər hissələrində də sistemli düzölmüş butalar, stilizə edilmiş nəbati elementlər zövqlə sıralanmaqdadır. Bütün bəzəklərin həndəsələşdirilmiş bitki ornamentasiyasının istifadəsində meydana çıxan xüsusi çərçivələr arasında verilməsi həm zövqün, estetikliyin, həm də bəzək elementlərinin aydın qavranılmasında sevilmiş uğurlu vasitənin göstəricisidir (3).

Lahıcın öyrənilən dövrün misgərlik məhsullarının bədii tərtibatında Yaxın Şərqdə yayılmış olan oymanın kompozisiya prinsipləri əks olunur. Bu məmulatların dekorativ həllində

ilk naxış elementləri ilə yanaşı, mürəkkəb, olduqca zəngin, mürəkkəb ornamentasiyanın istifadəsi fərqli üslubların mövcud olması faktı ilə maraq çəkir. Lahıca XVIII-XIX əsrlərin misin bədii emalı məsələlərini araşdıran müəllif qeyd edir ki, "Lahıca misgərlərinin ornamentləri adətən emal olunan məmulatın bütün səthini qalın şəbəkə ilə örtərək onu Yaxın Şərqi mədəniyyətinə xas olan nəbati buruqların gur qamması ilə doldururlar. Hamar doldurulmamış fonun üzərində damğaların, kəmərlərin, mərkəzi xonçaların dəqiq həlli qeyd olunur. Ornamentlə doldurulmamış fon arasında tarazlıq yaranır, xonçalarla fonun səthi arasındakı kompozisiya əlaqəsi onların siluetinin mürəkkəb həlli ilə əldə olunur; damğalar həmişə iri ölçülü və ifadəli olur və əşyanın forması ilə gözəl vəhdət təşkil edirlər". Qeyd olunanların təsdiqi kimi Lahıca istehsal olunmuş digər bir səhəngin ornamental həllində onun naxışlar arasındakı məsafələrdə ifadə edilmiş digər həndəsi ornamentallığını, buraxılmış kimi boşluqların əlaqələndirilməsi tarazlığın yaranmasına, bəzək elementlərinin hər hansı bir hissədə yüklənərək digər hissələrin boşluqda buraxılmasına imkan vermir. Səhəngin ən yuxarı qismində ortasında kiçik dairələr olan romblar sıra ilə həmin hissəni əhatələmişdir. Onun aşağı qismində isə boğazın alt qismində doğru üslublaşdırılmış və sadə formada naxışlanmış yarpaqlar ardıcılıqla sıralanmışdır. Burada sadəliyin və digər hissələrə nisbətən daha böyük sahənin ayrılması buranın boşluq kimi görünməməsi üçün bir neçə hissədə sadə həndəsi xətti ifadələrlə vizual tarazlığın qorunmasına xidmət edir.

Süfrədə istifadə edilən qab-qacağın da dekorativ tərtibatında mis məmulatlar üzərindəki naxışların tərtibatına daha qədimdən başlayaraq xüsusi fikir verilirdi. Məsələn, belə nümunələrdən biri geniş istifadə edilən sərpuşlardan birinin bədii tərtibatında istifadə edilmiş ornamentasiya həllində zəngin elementlərin istifadəsi nəzəri cəlb edir. Bəzəklər cərgə ilə sıralanaraq, nəbati elementlərin bəzi yerlərdə həndəsiləşdirilmiş, bəzi hissələrdə isə real formaları ilə üzə çıxır.

Mətbəxdə istifadə edilən avadanlıqlar arasında yemək, xəmir məmulatları hazırlamaq, saxlamaq məqsədilə həyata keçirilmiş məmulatlar müxtəlif forma və ölçülərə malik olmuşlar. Bununla yanaşı, onların bədii tərtibat xüsusiyyətləri də misgər ustalar tərəfindən böyük məharətlə hazırlanırdı. Bunların içərisində sinilərin bədii tərtibat xüsusiyyətləri xüsusi olaraq öz estetikliyi ilə fərqlənilir. Belə nümunələrdən birində incə həndəsi formaların yaratdığı haşiyələr bütün məmulat boyu haşiyələnmişdir. Əsasən üçbucaq formalarının istifadəsində sistemli düzülüşün yaratdığı harmonik ifadə xüsusi olaraq nəzəri cəlb edir. Mərkəzdə iri göl tipli element verilmişdir. İri dairənin içərisində günəş kimi parlayan həmin element ulduzdan kənara yayılan üçbucaqların, kiçik dairələrin vasitəsilə həyata keçirilmişdir. Məmulatın zəngin ornamentasiyası onun bu hissələrin aralıqlarında kənarlarında nəbati bəzək elementlərinin məharətlə incə şəkildə həyata keçirilməsi ilə izah edilir. Mərkəzi hissədən sonra gələn haşiyələr də sadə ornamentasiyanın bəzədilərək zənginləşdirilmiş stili ilə maraq oyadır. Belə ki, həndəsi və nəbati elementlərin sintezi sini üzərində harmonik ifadə yaradaraq onun nəfis tərtibatını meydana çıxarmışdır.

Mətbəxdə istifadə olunan qazanların tərtibatı isə adətən sadə formada, bəzək elementlərinin istifadəsi olmadan həyata keçirilirdi.

Müasir dövrdə fəaliyyət göstərən sənətkarlardan yerli sənətkar İlqar İsmayılov tərəfindən hazırlanmış samovarın bədii tərtibatı isə olduqca zəngin şəkildə həyata keçirilmişdir. Onun üzərində sırf gül-çiçək və yarpaq elementlərindən istifadə edilərək qarışıqlı əlaqədə olan naxışlar yüksək zövqün ifadəçisi kimi qarşımıza çıxır.

XX əsrin əvvəlindən başlayaraq Rusiyadan ucuz qiymətə gətirilən qab-qacaq və müxtəlif məişət avadanlığı qədim misgərlik sənətinin inkişafına mənfi təsir göstərməyə başlayır. Bu dövrdən başlayaraq ənənəvi misgərlik sənəti tənəzzül keçirməyə başlayır. Qədim ənənələrə bələd olan misgərlərin bu sənətdən uzaqlaşması nəticəsində mis qabların və əşyaların kəmiyyəti

və keyfiyyəti getdikcə aşağı düşür. Asan və ucuz başa gələn şüşə, saxsı, çuqun, dəmir qablar getdikcə ənənəvi mis məmulatını məişətdən “sıxışdıraraq” çıxarırlar.

Bu gün qədim xalq sənətkarlığını və məişət mədəniyyətini əks etdirən misgərlik nümunələrinə yalnız muzey ekspozisiyalarında və şəxsi kolleksiyalarda rast gəlmək mümkündür. Bu baxımdan Xalça Muzeyinin fond və ekspozisiyasında nümayiş olunan ənənəvi misgərlik sənəti kolleksiyası öz tarixi əhəmiyyəti və mədəni dəyəri ilə seçilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Mustafayev A. Azərbaycan maddi mədəniyyət tarixi (etnoqrafik materiallar əsasında tipoloji tədqiqat). Bakı. Bakı Universiteti nəşriyyatı 2009.
2. Нариманов И.Г. Селимханов. К применению первых металлов в быту населения Восточного Закавказья // ДАН Азерб. ССР, 1965, №4.
3. <http://www.azpress.az/index.php?sectionid=news&id=904>

*Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyasının
dissertantı
e-mail: afaqbudaq@yahoo.com*

Ayten Abdullayeva

ART FEATURES OF COPPERWARE PRODUCTS, MANUFACTURED IN LAHIJ

The article is devoted to copper art, one of the most interesting and popular directions of Azerbaijani applied art. Since the most developed copperware region in Azerbaijan is Lahij, copperware products produced in Lahij were chosen as the subject of the study. The author talks about copperware products produced in Lahij - kazans, pitchers, lamps, etc., studies their artistic features. First, the history of the development of copper art in Lahij was studied, then the geographical conditions that led to the development of copperware were investigated, and the characteristics of each copper product were given.

Keywords: *Copperware, decoration, elem*

Айтен Абдуллаева

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ МЕДНЫХ ИЗДЕЛИЙ, ИЗГОТОВЛЕННЫХ В ЛАГИЧЕ

Статья посвящена медному искусству, одному из самых интересных и популярных направлений азербайджанского прикладного искусства. Поскольку наиболее развитым регионом меди в Азербайджане является Лагич, в качестве объекта исследования были выбраны изделия из меди, произведенные в Лагиче. Автор рассказывает о произведенной в Лагиче медной продукции – казанах, кувшинах, лампах и т.д., изучает их художественные особенности. Вначале была изучена история развития медного искусства в Лагиче,

затем были исследованы географические условия, которые привели к развитию медного дела, и были даны характеристики каждого медного продукта.

Ключевые слова: *Медь, декор, элемент, художественный дизайн, Лагич, орнамент*

AMEA-nın müxbir üzvü Cəfər Qiyasi tərəfindən təqdim edilmişdir

Daxilolma tarixi: **İkin variant 06.11.2019**
 Son variant 18.11.2019